

Hans Anten

Nop Maas, *Marcellus Emants' opvattingen over kunst en leven in de periode 1869-1877*. Diss. V.U. Amsterdam. Nova Zembra, Arnhem 1988. IX + 265 pp.

De dissertatie van Nop Maas heeft tot onderwerp 'de beschrijving van Emants' opvattingen over kunst en leven (en de ontwikkelingen daarin) in de eerste jaren van zijn schrijverschap: de periode 1869-1877. 1869 is het jaar waarin Emants' eerste publikaties verschijnen; 1877 is het jaar waarin hij enkele geschriften publiceert die in essentie de ideeën over kunst en leven bevatten die Emants gedurende de rest van zijn schrijversleven zal blijven koesteren'. De niet geringe belangstelling voor het oeuvre van Marcellus Emants heeft zich over het algemeen gericht op het werk van 1879 (*Een drietal novellen, Lilith*) en later, zodat hier voor het eerst een volledig beeld wordt geschetst van een ontwikkeling die heeft geleid tot de bekende pessimistische levensbeschouwing en de daarmee samenhangende realistische kunstopvatting. Terecht stipuleert Maas in zijn inleiding dat Boerwinkels studie *De levensbeschouwing van Marcellus Emants* uit 1943 door ideologische en biografische parti-pris in hoge mate onbetrouwbaar is en grondige correctie behoeft. Door de ideeën van Emants te relateren aan opvattingen van tijdgenoten - voor het merendeel degenen die op Emants reageren of die door hem worden genoemd -, geeft Maas de poetica van Emants literair-historisch reliëf en de lezer enig inzicht in de wijze waarop toen over kunst en leven in Nederland werd gedacht.

Het materiaal op basis waarvan opvattingen van Emants en anderen worden besproken, is chronologisch verdeeld over vier hoofdstukken. Eerst komt de periode aan bod waarin Emants in het tijdschrift *Quatuor* publiceert: 1869-1871; vervolgens staan Emants' bijdragen aan het tijdschrift *Spar en hulst* (1872) centraal; daarna worden de jaren 1873-1874 behandeld. Uit 1874 dateert o.a. Emants' eerste publikatie in boekvorm, het toneelstuk *Juliaan de Afvallige*. De laatste periode behelst de jaren 1875-1877, waarin o.a. *De banier* wordt opgericht en *Op reis door Zweden* verschijnt.

Ieder hoofdstuk begint met een inventarisatie van alle geschriften uit de betreffende periode, en een verantwoording voor een nadere bespreking van een selectie uit die geschriften. Dat de teksten royaal worden geciteerd of samengevat ligt in de aard van dit type onderzoek, en is bovendien te rechtvaardigen door de relatieve onbekendheid en moeilijke bereikbaarheid van het grootste deel van de bronnen. Zo zijn behalve de genoemde tijdschriften periodieken gedepouilleerd als *Caecilia*, *De levensbode*, *De Nederlandsche spectator*, *De portefeuille*, *De tijdspiegel*, *De Vlaamsche kunstbode*, *Het lees kabinet*, *Los en vast*, *Nederland*, *Nederlandsche kunstbode* en *Vox studiosorum*.

Het is onmogelijk in deze korte bespreking recht te doen aan de secure wijze waarop Maas opinies van Emants en tijdgenoten met betrekking tot een groot aantal uiteenlopende zaken traceert en van verhelderend commentaar voorziet. Ik beperk me in het volgende tot enkele punten.

Emants komt uit zijn vooral essayistische publikaties in *Quatuor* te voorschijn als iemand met een brede belangstelling voor fundamentele kwesties. De contouren van aspecten van zijn poetica worden bijvoorbeeld zichtbaar in zijn relativisering van het toen algemeen beleden vooruitgangsgeloof, in het thematiseren van de discrepantie tussen schijn en werkelijkheid, en

in het releveren van de auteursintentie in plaats van de levensbeschouwing van de criticus als primaire beoordelings-
[p. 82]

norm. Het belangrijkste thema in het hoofdstuk over de eerste drie jaren, maar ook dominant aanwezig in het laatste hoofdstuk, betreft Emants' aandeel in het debat over idealisme en realisme, in de Inleiding 'het centrale discussiepunt in deze periode van de literatuurgeschiedenis' genoemd. Het blijkt dat Emants aanvankelijk nog een compromis tussen beide codes voorstaat door te opteren voor idealisme in de stofkeuze en realisme in de manier waarop de stof wordt weergegeven. Niet in de romans van Flaubert - diens realisme 'verlaagde zich spoedig door het schoone uit het oog te verliezen en zijne stof slechts in platheid en onzedelijkheid te zoeken' -, maar in het werk van Dickens ziet Emants dit standpunt gerealiseerd. Het is overigens niet goed mogelijk een antwoord te geven op de vraag welke positie Emants nu precies inneemt in dit debat zolang dat nog niet voldoende is beschreven. 'Een systematisch onderzoek naar het gebruik van de termen idealisme en realisme met alle daarbij komende complicaties [...] zou niet alleen een belangrijke bijdrage zijn aan de literatuurgeschiedenis, maar is eigenlijk een voorwaarde om de literatuurgeschiedenis van de tweede helft van de negentiende eeuw behoorlijk in kaart te brengen', aldus Maas, die ook nog het grotendeels ontbreken van bruikbare voorstudies signaleert. Hiermee instemmend, vraag ik me toch af waarom de studie die vooraf gaat aan de geannoteerde *Lidewyde*-uitgave van 1981 onvermeld blijft. De in deze studie uitvoerig beschreven controverse tussen een geclausuleerd realisme en idealisme naar aanleiding van het verschijnen van Huets roman in 1868, dus onmiddellijk voorafgaand aan de door Maas onderzochte periode, biedt op het eerste gezicht mogelijkheden tot nadere bepaling van het kader waarbinnen Emants zijn uitspraken doet. Ook voor de beantwoording van de belangwekkende vraag in hoeverre het in de Nederlandse kritiek gemeengoed was 'om in eerste instantie naar de bedoeling van de auteur te vragen, daarna naar de realisering van die bedoeling en tenslotte pas naar de waarde van die bedoeling' geeft de inleiding op *Lidewyde* nuttige informatie.

In het hoofdstuk over 1872 staat 'Bergkristal' centraal, het grote opstel waarmee Emants het eerste van de twee verschenen afleveringen van *Spar en hulst* opent. Vergeleken met eerdere en latere opvattingen is 'Bergkristal' een opmerkelijke schakel in Emants' ontwikkelingsgang. Met name opmerkelijk vanwege de onder invloed van de passiespelen te Oberammergau ontwikkelde optimistische visie op het menselijk bestaan, dat onder het patronaat van de schoonheid in plaats van het traditionele christendom, ontwikkeling en vooruitgang zal ondervinden. Uit de vele negatieve en positieve reacties blijkt dat Emants met dit pleidooi voor een kosmopolitisch humanisme inspeelt op een actuele discussie. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk gaat Maas na hoe Emants' opvattingen zich verhouden tot die van anderen in deze periode. Vergelijking met geschriften van C.W. Opzoomer, Allard Pierson en vrijdenkers als P.A.S. van Limburg Brouwer, Johannes van Vloten en Multatuli maakt onder andere duidelijk dat Emants' visie enerzijds in een aantal opzichten overeenkomsten vertoont met de ideeën van de vrijdenkers, maar anderzijds daarvan verschilt, juist door de dominante rol die Emants in deze fase aan de schoonheid toekent.

In het hoofdstuk over de jaren 1873-1874 wordt nader ingegaan op twee teksten. In het opstel 'Een huis in de hofstad' formuleert Emants enige principes die in zijn latere kunstopvatting een rol blijven spelen. Wat hij afwijst is het primaat van de doelmatigheid, het streven naar de schijn van kostbaarheid, en de voorkeur voor het ornament, het gemaniëerde boven eenvoud. Het historisch drama in verzen
[p. 83]

Juliaan de Afvallige is de tweede tekst. Maas toont overtuigend aan, mede door de mogelijke bronnen in het onderzoek te betrekken, dat het Emants te doen was om de actuele problematiek die hij in 'Bergkristal' aan de orde had gesteld: 'het conflict tussen een op het aardse bestaan gericht humanisme en het op het hiernamaals georiënteerde christendom'.

Uit de periode 1875-1877 dateert een groot aantal tijdschriftpublicaties waarin Emants opvattingen over kunst en leven ventileert die geen fundamentele wijzigingen meer zullen ondergaan. Men vergelijk bijvoorbeeld Emants' bekende definitie van kunst uit 1905 - kunst is 'de min of meer geslaagde poging van een auteur om in anderen op te wekken *zijn* visie van het leven' -, met die van het kunstwerk uit 1877: 'het kunstwerk is de geslaagde poging van den kunstenaar om den indruk, dien hij van de natuur ontving ook in het brein van den toeschouwer of toehoorder te doen ontstaan'. Op grond van een analyse van de verschillende componenten van de laatste definitie concludeert Maas dat Emants overdrijving zowel in idealisme als in realisme verwerpt. De op Schopenhauer en Von Hartmann geïnspireerde pessimistische levensbeschouwing die Emants inmiddels is toegedaan, beïnvloedt zijn kunstopvatting echter zodanig dat idealistische visies op literatuur worden afgewezen. Bijzonder duidelijk komt dat aan het licht in de polemieken die Emants voert met de essayist A.C. Loffelt. Deze stelt bijvoorbeeld de eis dat het kunstwerk opbeurend dient te eindigen: 'De zucht van het publiek, om in den schouwburg den deugd beloofd, de ondeugd gestraft, kortom een bevredigend slot te zien, is geen kinderachtige lust, maar berust op de merkwaardigste behoefte van den mensch'. Voor Emants is een dergelijk idealistisch einde evenwel onaanvaardbaar, want in strijd met de 'waarheid' die nu voor hem het wezen van kunst uitmaakt. Ook hier blijft verwijzing naar een of meer voorstudies waarin deze problematiek aan de orde komt achterwege, hetgeen alleen al jammer is omdat daarin een periode wordt beschreven die direct aansluit op het door Maas behandelde tijdvak. Ik bedoel het boekje van Anbeek en Kloek, *Literatuur in verandering; voorbeelden van de vernieuwing in het proza tussen 1879 en 1887* ('s-Gravenhage 1981), of eerder nog, van dezelfde auteurs, het artikel 'Van idealisme naar naturalisme' in *De negentiende eeuw* 5 (1981). De onbruikbaarheid ervan (voor Maas) zou ongetwijfeld zijn aangetoond als op deze publicaties was ingegaan.

Ik kom tot de slotsom dat Maas er op een uitstekende manier in is geslaagd de complexe en veelzijdige verschijningsvormen van Emants' esthetica en levensbeschouwing in ontwikkeling te beschrijven. Door daarnaast toch ook op ruime schaal de context te verkennen waarin Emants zijn uitspraken doet, heeft Maas in dubbel opzicht een belangrijke bijdrage geleverd aan de literatuurgeschiedenis van de negentiende eeuw.

Universiteit Utrecht

Uit: De nieuwe taalgids 82 (1989), p. 81-83